

26. Tischner J. W krainie schorowanej wyobraźni....– S. 76.
27. Мень А. БЫТЬ христианином.– М., 1994.– С. 10.
28. Michnik A., Tischner J., Żakowski J. ...– S. 361–362.
29. Tischner J. W krainie schorowanej wyobraźni....– S. 103.

УДК 82.09

Зоряна Лановик

РОЛЬ БІБЛІЙНОЇ ЕКЗЕГЕЗИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТРАДИЦІЙ (ДО ПРОБЛЕМИ РОЗРІЗНЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ТА ЛАТИНСЬКОЇ ЕСТЕТИЧНИХ ПАРАДИГМ)

Висвітлено проблему ролі релігійного підґрунтя національних літератур. Показано, що латинська традиція, сформована на основі алегоричної концепції александрійської школи та раціоналізмі середньовічної екзегези, вплинула на літературну традицію Західної Європи. Водночас візантійська релігійна парадигма стала основою для розвитку слов'янського літературного простору. Значну увагу приділено важливості усвідомлення того факту, що літературна традиція тісно пов'язана з релігійною традицією кожної національної літератури.

Ключові слова: література, герменевтика, екзегеза, біблійна/християнська традиція.

Lanovyk Z. Significance of Bible Exegesis in Formation of the National Literary Traditions (to the Problem of Distinguishing of the Slavonic and Latin aesthetical Paradigms). The article deals with the problem of the religious background of the national literatures. It is shown that Latin tradition, based on the allegoric conception of the Alexandrian school and rationalism of the Middle Ages exegesis, influences upon the West European literary tradition. As well as the Byzantine religious paradigm was the foundation for development of the Slavonic literary space. The main attention is paid to importance of realization the fact that literary tradition is closely bound with the religion tradition of every national literature.

Key words: literature, hermeneutics, exegesis, bible/Christian tradition,

Неодноразово говорилося про те, що Біблія займає особливе місце в герменевничному універсумі: „Якщо Біблію поставити у центр космосу Західного світу, ми побачимо, що цей міфічно-метафоричний космос має всеохопну структуру, і ця структура – не якийсь хаос чи безконечні невпорядковані відлуння і збіги. Наступний крок буде в

утвердженні сфери, яку можна назвати літературною космологією” [7, 150]. Н. Фрай наполягав на думці, що Біблія є кодом буття, кодом мистецтва й літератури зокрема. „Якщо розглянути теорію критики як всеосяжну теорію, то це допоможе зрозуміти роль Біблії у моїй критиці. Теорія жанрів, представлена в „Анатомії критики”, привела мене до священної книги, яка разом із секулярними аналогіями чи пародіями на неї є найбільш всеосяжною формою з усіх, що можна докладно дослідити у межах літературної орбіти. І тоді я зрозумів, що перспективу потрібно повернути у зворотному напрямі: починати із сакральної книги і працювати в напрямі секулярної літератури” [7]. Фрай наголосив, що „це єдина книга, яка об’єднує більшість проблем літературної критики в єдиному ракурсі” [7].

Особливим етапом зацікавлення Книгою Книг у світовій гуманітарній науці став екзистенціалізм, у руслі якого сформувалася релігійна (християнська) екзистенц-філософія. Найпоказовішим її представником, який найбільше уваги приділив вивченню Біблії як явища культури, був Карл Ясперс. Він дуже високо оцінив значення Біблії для європейської культури загалом і для філософії зокрема: „Історичні джерела західноєвропейського філософствування закорінені не лише в грецькому, а й в біблейському мисленні... Вивчення Біблії справді було однією з основ усієї західноєвропейської філософії аж до сьогодні” [8, 32–33]. „Біблія – це депозит релігійного, міфологічного, історичного, екзистенційного досвіду тисячоліть” [8, 489]. Тож „філософ повинен незаперечно звертатися до Біблії... Якщо ж філософія, – заявляє Ясперс, – базується лише на розумі, то вона не висвітлює основ людського буття і перестає бути філософією” [3, 42]. Таке ж розуміння переноситься і на сферу літературної критики. Ці та інші науковці наголошували, що „оскільки Біблія написана поетичною мовою, її також можна розглядати як особливий мікрокосм чи епітом єдності літературного досвіду Заходу” [7].

Очевидно, ніхто не може заперечити, що роль Біблії в розвитку літературних традицій західноєвропейських та слов’янських літератур рівнозначна. Водночас не можна не помітити значних розбіжностей, ідейних відмінностей, художніх доміант у цих літературах. Враховуючи настанову Фрая у літературознавчій праці починати від сакральної герменевтики й переходити до секулярної критики, можна простежити й суміжну залежність – розвиток літературних традицій від

церковно-теологічних доктрин, панівних на різних європейських теренах.

Із заснуванням християнської церкви в кінці I ст. інтенсивно розвивалася теологічна доктрина, яка супроводжувалася виробленням підходів до тлумачення біблійних книг і, відповідно, впливала на формування літературної традиції. Уже в той час виробилося дві протилежні за ідейною настановою школи герменевтики, що в кінцевому результаті призвело до розколу церкви і, водночас, на нашу думку, стало вирішальним у виробленні художньо-естетичних дискурсів європейських літератур.

Александрійська школа патристики була продовженням юдейської александрійської традиції Філона та Йосифа Флавія. Утвердження неоплатонізму було підґрунтям для прискореного розвитку алегоричного методу, який став центральним у патристиці. Правда, до нього долучилися принципи стоїцизму, які утверджували пантеїстичний погляд на світ та нашаровували на ідеї Платона позірність матеріальної реальності. Це виявлялося в тому, що, не приймаючи стоїцизму загалом, християнські філософи сприйняли ідею існування законів природи, за якими всесвіт раціонально організований, а людина як раціональна істота має можливість ці закони проаналізувати і сформулювати. Отже, виникла потреба знайти місток між ідеальним світом платонізму та раціоналізмом стоїцизму. Як і раніше, цим містком став алегоризм, але в дещо видозміненій формі своєрідного синтезу: „Натхнений текст був шляхом до досягнення справжньої реальності, вираженої в символах, для цього необхідно було людині піднятися із світу, доступного для чуттів, до вищого рівня – доступного інтелекту – істинної реальності, цілковито духовної, вічної і незмінної. Від стоїцизму александрійці перейняли впевненість, що послання, закодоване у символах Писання, є повністю досяжним, раціональним і розкривається шляхом не буквальної інтерпретації тексту” [6, 62].

Представником цієї школи був Климент Александрійський (153 – 217 рр.), найвідомішою працею якого є трилогія „Звіщення до еллінів”, „Педагог”, „Стромати”. „Климент є ідеальним зразком християнського гностика, що перейшов від віри до знання. І це не просто академічне знання, а розумове сприйняття, яке вимагає етичної чистоти і має своєю метою споглядання Бога” [2, 25]. У працях Климента простежується тенденція поєднувати ортодоксальну віру з потребою

знання (яке, зазвичай, було закорінене в грецьку філософію). Він першим висловив ідею релігійного пізнання буття. Послідовник Климента Оріген (185 – 254 рр.) систематизував наявні до нього доктрини, в тому числі і стосовно інтерпретації Писання. „Уся його праця була підпорядкована ясній цілі: він з самого початку займався теологією з наміром примирити християнство і еллінізм” [1, 80]. Оріген був християнином, але за стилем мислення належав до грецького світу. Створена ним нова модель наукової теології мала колосальний вплив на весь давній світ – і Схід, і Захід. „Духовна інтерпретація” Орігена була ще однією моделлю алегоричного методу з тяжінням до символічного тлумачення; буквально значення трактувалось як мало вагоме. Символічний метод вважався універсальним ключем до розуміння Старого Заповіту. „Оріген відкриває нові шляхи в біблійній критиці тексту та екзегезі. Він тлумачить Старий та Новий Заповіти в основному не історично, а „алегорично”, тобто символічно, образно, духовно, пневматично [*пневма* – грецький філософський термін, що спочатку означав дихання, а пізніше (у Філона Александрійського) – божественний Дух, вищу й безсмертну частину людської душі, а також принцип пізнання шляхом провидіння, яке перевищує людський інтелект і дароване Богом] [1, 90]. Оріген вважав, що лише таким пневматичним шляхом можна досягнути істинну суть Писання.

Отже, александрійська школа, яка зазнала значного впливу платонізму, культивувала алегоричний метод інтерпретації. „Люди давнини були схильні сприймати світ більш символічно, ніж сучасні люди, і цей фактор допомагає пояснити, чому алегорія була такою популярною в античному світі... Якщо ж звернути увагу ще на те, що справді в усьому Писанні наявні символи, – то можна цілком зрозуміти, чому грецька алегорія могла так довго апелювати до християнської свідомості” [6, 61].

Діяльність ж антиохійських філософів і вчених упродовж 325 – 600 рр. (так звана **антиохійська школа**) була спрямована на заперечення алегоричної екзегези Александрійської школи, яка все більше й більше відходила від текстів Біблії і продукувала надумані доктрини. Засновником цієї школи вважається Діодор Тарсійський. У його екзегезі переважав науково-історичний метод вивчення Писання і буквально розуміння його змісту без жодних намагань досягнути якийсь містичний смисл. Прихильники цієї школи розглядали Біблію як постійно прогресуюче об’явлення з христологічним наголосом. Вони

повністю заперечували гіперлітералізм палестинських юдеїв й алегоризм александрійців (у тому числі Філона та Орігена). Надаючи перевагу буквальному та історичному методам, вони замінили алегоричний підхід типологічним і намагалися уникати догматизму.

Найвідомішими учнями Деодора були Теодор Мопсуестійський (350 – 428) – пресвітер Антіохії, єпископ Мопсуестії, та Іоан Христомом, на слов'янських теренах відомий як Іоан Златоуст (бл. 347 – 407), які однак значно відрізнялися підходами до інтерпретації Писання. Теодор, успадкувавши історичну інтерпретацію свого вчителя, розгорнув її до граматично-історичного методу, тому визнається родоначальником ліберального трактування Писання. Абсолютно заперечуючи алегоризм, він впав у протилежну крайність, інтерпретуючи Біблію надто буквально та вільно. „Він ясно бачив людський фактор у Біблії та заперечував богонатхненість деяких книг Писання. Замість алегоричної він утвердив граматично-історичну інтерпретацію, у якій досягнув значних успіхів. Визнаючи типологічний елемент у Біблії і знаходячи месіанські уривки в деяких Псалмах, він пояснював їх *zeitgeschichtlich* (часово-історично, а не алегорично)” [5, 21]. Його метод був неприйнятним для Христомома, який, на відміну від Теодора, стояв на позиції беззаперечності богонатхненості Писання. Якщо Теодор вважався екзегетом-ученим, Златоуст був оратором-проповідником, тому його доктрина, хоч базувалася на історичному методі, була більш духовна і практична: на основі буквального смислу Писання він пропонував моральні уроки.

Порівнюючи екзегезу антіохійської та александрійської шкіл, Роберт Бернард дійшов висновку: „Найкраще зрозуміти екзегетику школи можна тоді, коли з'ясуєш, звідки починається її пошук істини. Александрійці починали з божественної реальності, вираженої символічно в Писанні, з істини „згори”. З іншого боку, антіохійці починали з буквального смислу Писання, як від основи „знизу”, щоб досягти духовного інсайту” [6, 63]. Підсумовуючи цей етап розвитку герменевтики, повністю погоджуємось із висновком Густава Шпета: „Разом з еллінізацією Сходу здійснювалася орієнтація еллінізму. Александрія виявилася центром, із якого східна мудрість експортувалася до Європи. Переклади книг Старого Заповіту грецькою мовою ставили нові питання про техніку такої роботи і про мистецтво інтерпретації, хоча, вочевидь, нема слідів того, щоб ідея спеціальної дисципліни герме-

невтики усвідомлювалась александрійськими вченими раніше, ніж з'явилася потреба в тлумаченні та поясненні нового вчення християнства, – не тільки Нового Заповіту, а, можливо, чи навіть особливо, Старого Заповіту. Християнство надовго відволікло вчених від дослідження античної літератури і науки, скерувавши усі їхні зусилля на вивчення Біблії та богослов'я. Таким чином, герменевтика як самостійне вчення конструювалася перш за все як дисципліна, допоміжна для богослов'я” [4, 233].

Після поділу церкви Східна екзегеза в основному розробляла практичну теологію з нахилом до монастицизму та аскетизму. Західна ж екзегеза, синтезувавши елементи александрійської й антиохійської шкіл, утверджувала так звану латинську теологію.

Розвиток науки та філософського емпіризму спонукали деяких біблійних учених відкинути платонізм та стимулювали розвиток ідей Арістотеля. Оскільки ідеї язичницького філософа-матеріаліста багато в чому суперечили християнській доктрині, то існували різні підходи до його сприйняття – від повного заперечення до апологетичного прийняття. „У тринадцятому столітті, – як зазначив Тоні Лейн, – богослов'я вступило в нову більш небезпечну фазу розвитку. Філософія тепер виявлялася не тільки засобом у теології, а протилежною системою мислення. Це відбулося після перекладу метафізичних праць Арістотеля латинською мовою, які виявляли новий спосіб сприйняття дійсності, новий світогляд чи філософію життя, альтернативну до християнства” [2, 92]. Деякий час метафізичні праці Арістотеля були заборонені, але це тривало недовго. Частина теологів намагалася відстояти старий платонівський підхід на противагу новим арістотелівським віянням, проте раціоналізм Арістотеля узяв гору.

Проникнення логічної дедукції Арістотеля в західну герменевтику відбувалося кількома шляхами. З того часу, як Абельяр спробував розмежувати теологію і біблійну науку, через суперечність між християнською доктриною та язичницькою матеріалістичною філософією ця тенденція посилювалася. Латинські аверроїсти прийняли арістотеліанство, незважаючи на опозиційність до християнської доктрини: не помічаючи суперечності, вони їх проголошували істинними. Християнську теологію (віру) та Арістотелеву філософію (раціоналізм) примирив у працях Тома Аквінський (1225–1274). Відштовхуючися від припущення, що теологія та філософія містять істини й не суперечать

одна одній, він дав своє розуміння, за яким природна істина пояснюється філософією, а надприродна – вимагає об'явлення.

На перетині християнської теології з грецькою логічною думкою розкривається зовсім інше світорозуміння, ніж у східно-християнській (візантійській) традиції, що продовжила розгортати ідеї Златоуста. Саме ця відмінність спричинила не тільки історичний розкол церкви, а й духовний розкол європейського культурного простору. Латинський світ збудовувався на синтезі елементів біблійного та античного мислення. Аристотелева логіка стала невід'ємною частиною християнського досвіду, антична література – основним складником культурного та, зокрема, літературного простору. Згодом історично склалися сприятливі умови, коли античність перемогла християнську ідею і запанувала аж до доби романтизму. У слов'янському світі, збудованому на візантійській традиції аскетизму й монастицизму, античний простір обмежувався окремими ідеями платонізму. Так, ідея „світової душі” Платона в слов'янських літературах, на противагу строгій Аристотелевій дедукції західноєвропейської традиції, формувала зовсім іншу мистецьку концепцію, де домінантними були мотиви духовності, християнської моралі, художньої простоти. Відповідно до таких позицій формування літератур і потрібно аналізувати мистецькі концепти, образи, мотиви європейських літературних традицій. Вихід на церковно-теологічні постулати попередніх епох у єдності з іншими міжпредметними зв'язками може відкрити нові вектори для дослідження літературних явищ національних, більше того – релігійно-національних культурних парадигм.

Література

1. Кюнг Г. Великие христианские мыслители.– СПб.: Алетейя, 2000.– С. 80.
2. Лейн Т. Христианские мыслители.– СПб.: Мирт, 1997.– С. 25.
3. Типсина А. Н. Немецкий экзистенциализм и религия.– Л.: Б. и., 1990.– С. 42.
4. Шпет Г. Г. Герменевтика и её проблемы // Контекст.– 1989.– С. 233.
5. Berkhof L. Principles of Biblical interpretation. (Sacred Hermeneutics).– Michigan: Baker Book House, 1973.– P. 21.
6. Bernard R.W. The Hermeneutics of the Early Church Fathers // Biblical Hermeneutics. A Comprehensive Introduction to Interpreting Scripture.– Nashville – Tennessee, 1996.– P. 62.
7. Frye N. Words with Power. Being a Second Study of the Bible and Literature.– First Harvest/HBJ edition, 1992.– P. 150.

8. Jaspers K. Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung.– München, 1963.– S. 32–33.

УДК 82.09

Мар'яна Лановик

НАЦІОНАЛЬНІ ЛІТЕРАТУРИ В МІЖКУЛЬТУРНОМУ УНІВЕРСУМІ: ДО ПРОБЛЕМИ ОСМИСЛЕННЯ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ БАР'ЄРІВ У ПРОЦЕСІ ЕСТЕТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Висвітлено проблеми національних особливостей літературних текстів на рівнях літературної образності, фікційного простору та шляхи їхнього осягнення в різних літературах та культурах. Основну увагу зосереджено на проблемах комунікації Заходу та Сходу та різноманітності культур у сфері літературного мультикультуралізму як частині естетичної комунікації.

Ключові слова: національна література, міжкультурна комунікація, естетична комунікація, образ, осягнення, культура, мультикультуралізм.

Lanovyk M. National Literatures in the Intercultural Universe: to the Problem of the Comprehension of the International Barriers in the Process of Aesthetical Communication. The article deals with the problems of the national peculiarities in literary texts on the levels of literary imagery and fictional space and the ways of their comprehension in different literatures and cultures. The main attention is paid to the problems of the West-East communication as well as the diversity of the cultures in the sphere of multiculturalism in literature as part of aesthetic communication.

Key words: national literature, intercultural communication, aesthetic communication, image, comprehension, culture, multiculturalism.

Уже в період передромантизму чітко окреслювався теоретичний підхід до проблем міжнаціонального простору, зокрема щодо взаємозв'язку і взаємозалежності культури та мови, ставилося питання про необхідність вивчення їх взаємовпливів. Наприкінці XVIII ст. Харріс зазначає: „Слід зайнятися вивченням того, як нації, подібно до особистостей, набувають своїх *особливих* ідей, і як ці особливі ідеї стають генієм їхньої мови” [6, 74]. У працях Харріс уперше чітко окреслює поняття „дух народу” та „дух мови”, які стали основними в подальших філософських та літературознавчих аналізах. Передусім ці